

KRZYSZTOF R. PROKOP – GLIWICE

[Recenzja]: Мануил (Виктор) ЛЕМЕШЕВСКИЙ, *Русские православные иерархи 992-1892*, t. 1-3, научный редактор Г.Г. Гуличкина, Издательство Сретенского Монастыря, Москва 2002–2004, ss. 544 + 608 + 488

История иерархии Русской Православной Церкви. Комментированные списки иерархов по епископским кафедрам с 862 г., главный редактор Владимир Воробьев, Издательство Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета, Москва 2006, ss. 926 (+ schemat na rozkładanej karcie)

Pośród przedstawicieli rosyjskiego prawosławia, uwzględnionych na kartach odznaczającej się szerokim spojrzeniem ekumenicznym KUL-owskiej *Encyklopedii katolickiej*, nie brakło osoby metropolity Manuela (Manuila) Wiktora Lemieszewskiego¹. Żyjący w latach 1884-1968, a więc po większej części w czasach, kiedy prawosławie w Rosji Sowieckiej (i w ogólności religia) doświadczało wielu ograniczeń tudzież represji (okresowo zaś prześladowań), skutkiem czego nie było warunków sprzyjających niczym nieskrępowanemu zagłębianiu się w dzieje tej wspólnoty eklezjalnej, pozostawił po sobie niewydane przed jego śmiercią dzieło – na swój sposób monumentalne – w postaci korpusu biograficznego ogółu biskupów wpisanych w dzieje rosyjskiej Cerkwi prawosławnej. Obejmujące postaci poczynając od średniowiecza (992), a na czasach współczesnych autorowi kończąc (1965), szło ono o krok dalej aniżeli wydane wcześniej „suche” spisy pasterzy poszczególnych tamtejszych stolic, w rodzaju kompendiów *Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской Церкви* P. Strojewa czy *Иерархи всероссийской Церкви от начала христианства в России до настоящего времени* N. Durnowo², dostarczając bardziej lub mniej obfitego (w zależności od dostępnej podstawy źródłowej) zasobu faktografii na temat każde-

¹ K.R. Prokop, *Lemieszewski Manuil, arcybiskup (imię chrzestne Wiktor Wiktorowicz), ur. 1 V 1884 w Ludze koło Petersburga, zm. 12 VIII 1968 w Kujbyszewie, prawosławny duszpasterz, biograf*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 739.

² П. Строев, *Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской Церкви*, Санкт-Петербург 1877 [reprint: Москва 2007]; Н.Н. Дурного, *Иерархи всероссийской Церкви от начала христианства в России до настоящего времени*, cz. 1–3, Москва 1892-1898 [reprint: Москва 2013].

go z uwzględnionych członków episkopatu prawosławnego w Rosji oraz w tych krajach (tuzież wspólnotach żyjących w diasporze), gdzie rozciągała się jurysdykcja rosyjskiej Cerkwi.

Umierając w roku 1968 Manuił Lemieszewskij, sam przynależący do grona cerkiewnej hierarchii, nie mógł żywić pewności, iż jego dzieło – owoc wielu lat żmudnej pracy – kiedykolwiek ujrzy światło dzienne w druku. Obecnie, gdy zbliża się półwiecze śmierci autora, cały ów okazałych rozmiarów korpus prozopograficzny jest już dostępny ogółowi zainteresowanych w formie publikowanej, przy czym nie mamy tu do czynienia z jednorodną, integralną w swej postaci edycją, lecz z trzema odrębnymi wydawnictwami, na które składa się w sumie dziesięć tomów. Zapewne wygodniej byłoby dla korzystających, gdyby ów korpus wydany został jako jednolita całość, niemniej można powątpiewać, czy tak pomyślana reedycja kiedykolwiek nastąpi, chodzi bowiem o dzieło nie zawsze jednak czyniące zadość wymogom naukowej krytyki i – zwłaszcza dla dawniejszych epok – budzące pewne zastrzeżenia, podczas gdy fakt, że mimo to doczekało się ono ogłoszenia drukiem, tak czy inaczej stawia je w korzystniejszej sytuacji w porównaniu z pokrewnego charakteru opracowaniami, które pozostają w rękopisach, zaś nadzieje na ich opublikowanie jawią się znikome³.

Jeszcze na długo przed załamaniem się systemu komunistycznego w Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich (Radzieckich) i w zdominowanych przez wschodnie mocarstwo krajach Europy Środkowo-Wschodniej, doszła do skutku edycja części korpusu prozopograficznego hierarchii rosyjskiej Cerkwi prawosławnej autorstwa M. Lemieszewskiego obejmującej postaci z lat 1893-1965. Zawierała ona najwięcej rzetelnego i nie budzącego poważniejszych zastrzeżeń materiału faktograficznego, bowiem chodziło o postaci po większej części osobiście znane autorowi i przede wszystkim czynne w czasach jemu najbliższych, których realia były M. Lemieszewskiemu bliskie, podobnie jak do jego dyspozycji stała stosunkowo obfita dokumentacja, a jej interpretacja nie nastroczała problemów. Mianowicie pomiędzy rokiem 1979 a 1989, w ówczesnych Niemczech Zachodnich (Republice Federalnej Niemiec), ukazała się w sześciu tomach – w ramach publikowanej w Erlangen serii *Oikonomia. Quellen und Studien zur orthodoxen Theologie* – praca *Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 годы*, opatrzona również niemieckim tytułem *Die russischen orthodoxen Bischöfe von 1893–1965*, co pozostawało w związku z faktem, iż jest to edycja dwujęzyczna⁴. Opracowane przez M. Lemieszewskiego i grono jego współpracowników życiorysy hierarchów rosyjskiej Cerkwi prawosławnej z owych siedmiu dekad, obejmujących sam schyłek dziejów monarchii Romanowów oraz pierwsze

³ Przykładowo o wiele dłużej czekało na druk pokrewnego charakteru, gdy chodzi o tematykę, opracowanie *Белорусская иерархия* Joanna (Iwana) Grigorowicza (1792-1852), wydane – na podstawie zachowanego rękopisu – w przekładzie na język białoruski w roku 1992 (I.I. Грыгаровіч, *Беларуская іерархія*, Мінск 1992).

⁴ М. Лемешевский, *Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 годы* • М. Lemeševskij, *Die russischen orthodoxen Bischöfe von 1893-1965*, ergänzt von C. Patock, t. 1–6 (*Oikonomia. Quellen und Studien zur orthodoxen Theologie*, Bd. VIII, XVI, XX, XXIII, XXIV, XXVI), Erlangen 1979-1989, ss. 431 + 420 + 414 + 441 + 502 + 532.

półwiecze istnienia komunistycznej Rosji, zostały dopełnione – już w języku niemieckim – uzupełnieniami oraz dodatkowymi wskazówkami bibliograficznymi przez zajmującego się problematyką prawosławia tudzież związanego z Ostkirchliches Institut w Würzburgu augustianina Celestyna Henryka Patoka (Coelestin Patock), urodzonego w 1927 r. w Brodnicy w rodzinie kaszubskiej, lecz przez całe dorosłe życie czynnego w Niemczech (do końca niemniej posługującego się językiem polskim). On właśnie był wydawcą owego okazałych rozmiarów korpusu (piszący obecne słowa z osobną poświęcił uwagę rzeczonyj edycji w odrębnym tekście recenzyjnym)⁵, jak również – w kilkanaście lat później – dopełniającej tamtego dzieła skromniejszych rozmiarów pozycji pióra M. Lemieszewskiego, przetłumaczonej przez C. Patoka z rosyjskiego na niemiecki i opublikowanej wyłącznie w języku naszych zachodnich sąsiadów, pt. *Lexikon russischer Erneuerer-Hierarchen* (ukazała się nakładem Augustinus-Verlag w Würzburgu w ramach publikowanej przez wyżej już wspomniany augustiański Ostkirchliches Institut serii *Das östliche Christentum*)⁶. Korpusem biograficznym hierarchów rosyjskiej Cerkwi prawosławnej z lat 992–1892 wywodzący się z Pomorza Nadwiślańskiego augustianin już się nie zajął, gdyż zmarł w lutym 2008 r.⁷, zdążywszy jeszcze przygotować drugie wydanie opartej w niemałej mierze właśnie na spuściźnie rozpropagowanego przezeń rosyjskiego badacza swojej pracy *Die Eparchien der Russischen Orthodoxen Kirche und die Reihenfolge ihrer Hierarchen in der Zeit von 1885–2005* (Würzburg 2000, 2007²).

O ile w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. publikacja dzieł metropolity Manuela Lemieszewskiego w jego rodzinnym kraju zdawała się mało prawdopodobna, stąd inicjatywa osób z Niemiec, zajmujących się problematyką prawosławia (i w ogólności Kościołów Wschodnich, o czym świadczy wydawany właśnie pod firmą Ostkirchliches Institut w Würzburgu – zwykle w odstępach rocznych, rzadziej dwuletnich – informator *Orthodoxia*, zawierający bieżące dane biograficzno-adresowe o hierarchii wszystkich Kościołów prawosławnych oraz przedchalcedońskich z całego świata)⁸, mogła zdawać się wówczas jedyną drogą ku temu, aby udostępnić ogółowi zainteresowanych zawartą w rzeczonym korpusie faktografię i zarazem uchronić to na swój sposób pomnikowe opracowanie od zapomnienia, o tyle po przemianach ustrojowych w Europie Środkowo-Wschodniej, które nie pozostały bez wpływu na realia rosyjskie, w samej Rosji otworzyły się perspektywy dla wydania drukiem omawianego opracowania. Zawarte w nim informacje spożytkowane zostały już zresztą w edycji jubileusz-

⁵ Recenzja ta zamieszczona została w pracy zbiorowej *Kościół Wschodnie*, pod red. J. Drabiny (*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religiologica*, z. 32), Kraków 1999, s. 255-260.

⁶ M. Lemeševskij, *Lexikon russischer Erneuerer-Hierarchen*, ins Deutsche übersetzt und herausgegeben von C. Patock (*Das östliche Christentum. Neue Folge*, Bd. 49), Würzburg 2000, ss. 252.

⁷ S.J. Koza, *Patock Coelestin OESA, imię chrzestne Henryk, ur. 8 I 1927 w Brodnicy, zm. 22 II 2008 w Würzburgu, teolog*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 15, Lublin 2011, kol. 35-36.

⁸ Por. informacje w odnośnej materii zawarte przez piszącego te słowa w krytycznej recenzji polskiego wydania pracy Ronalda G. Roberson *Chrześcijańskie Kościoły Wschodnie* (tekst ukazał się w wyżej wspomnianym zbiorze studiów *Kościół Wschodnie* z roku 1999 – na s. 239-254).

wej na rok 2000 *Православная энциклопедия: Русская Православная Церковь*, której nominalnym redaktorem był ówczesny patriarcha moskiewski Aleksy II, natomiast w latach 2002-2004 opublikowano w Moskwie (z zaznaczeniem, iż dokonało się to „по благословению Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия”) trzytomowe *Русские православные иерархи 992-1892* – pod względem edytorskim w postaci o wiele wykwintniejszej aniżeli wydane niegdyś w Erlangen *Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 годы*. W tamtym bowiem przypadku w praktyce jedynie powielono opatrzony datą «Куйбышев 1966» maszynopis pozostawiony przez M. Lemieszewskiego, dodając do niego w fotoskładzie sporządzone tak samo na maszynie do pisania uzupełnienia bio-bibliograficzne С. Patoka, po czym całość oprawiona została w pozbawioną wymyślnego projektu graficznego oprawę broszurową, której kompozycja wizualna ograniczała się do samego tekstu na jednolitym tle brązowego koloru. Tu natomiast całość tekstu została na nowo wyskładana, zakomponowana w układzie dwukolumnowym i dopełniona czarno-białym materiałem ilustracyjnym w postaci wizerunków tych spośród uwzględnionych w opracowaniu hierarchów, na których konterfekty udało się natrafić; dodano również ożywiające wygląd poszczególnych stron elementy graficzne w nagłówkach biogramów oraz przy oznaczeniu paginy, a całość ujęto w twardą oprawę, zatroszczywszy się o interesujący projekt okładki (w tym przypadku z dominującym kolorem zielonym).

Nie zostało dotychczas jeszcze wyartykułowane, iż ów podział na części (oraz w ich obrębie na tomy) nie jest bynajmniej sztucznym zabiegiem względem maszynopiśmiennej podstawy, stanowiącym pochodną tak czy inaczej warunkowanej ingerencji wydawców w pozostałą po M. Lemieszewskim spuściznę, lecz odzwierciedla on sposób uporządkowania zgromadzonych materiałów, zaprowadzony niegdyś przez samego autora korpusu biograficznego rosyjskiej hierarchii prawosławnej. Zasadniczy wysiłek, jaki przez lata podejmował ów historyk–samouk (z wykształcenia był prawnikiem, ukończywszy w 1910 r. – jeszcze przed wstąpieniem do stanu duchownego – Wydział Prawa uniwersytetu w Sankt Petersburgu, po czym odbył także studia teologiczne), ukierunkowany bowiem został na episkopat Cerkwi rosyjskiej z przełomu XIX i XX w. oraz pierwszej i drugiej tercji minionego stulecia, nad czym pracował on (z przerwami warunkowanymi kolejnymi aresztowaniami przez aparat komunistycznej władzy i przebywaniem w więzieniach lub łagrach) począwszy od roku 1946. Nie była to bynajmniej praca w pojedynkę, lecz metropolita Lemieszewski miał w niej do pomocy grono zmieniających się z biegiem lat współpracowników, wyręczających go chociażby w sporządzaniu opisów bibliograficznych czy przepisywaniu na maszynie gotowych życiorysów, po wielokroć opatrywanych przez autora uzupełnieniami i poprawkami. Pierwszym rezultatem odnośnych poczynań był przedłożony przez niego w 1958 r. na forum Moskiewskiej Akademii Duchownej *Каталог русских православных архиереев периода с 1897 по 1957 гг.*, na podstawie którego uzyskał on w roku 1960 stopień kandydata nauk teologicznych. Wzbogacony w warstwie faktograficznej i dopełniony o postaci z kolejnych lat, został w 1968 r. przedstawiony – pod zmienionym tytułem, jako właśnie *Русские православные иерархи периода с 1893-1965 гг.* – w charakterze dysertacji na wyższy stopień

naukowy, tj. mistrza teologii, jednakże zakończenia stosownych procedur w ramach przewodu w Moskiewskiej Akademii Duchownej M. Lemieszewski nie dożył. W każdym razie aż po schyłek roku 1966 zasadnicza uwaga badacza skierowana była hierarchię Cerkwi rosyjskiej z czasów jemu najbliższych, a dopiero w dwóch ostatnich latach życia Manuela Lemieszewskiego «punkt ciężkości» w jego poczynaniach naukowych przesunął się na episkopat prawosławny Rusi i następnie Rosji ze stuleci XI-XIX, pod którym to kątem niewątpliwie już wcześniej gromadził stosowne wypisy źródłowe i bibliograficzne, bowiem w ciągu zaledwie kilkunastu miesięcy – od przełomu 1966/1967 r. do sierpnia 1968 r. (zmarł 12 VIII t.r.) – tak ogromnego zakresu pracy nie byłby w stanie wykonać. Skądinąd dzieło poświęcone postaciom z lat 992-1892 tak czy inaczej pozostało niedokończone, zaś forma, w jakiej trafiło ono do ogółu zainteresowanych, stanowi pochodną dalszych poczynañ kwerendowych na tym kierunku i dopełnień wprowadzonych w odnośnym korpusie przez najbliższego współpracownika na odnośnym polu autora prezentowanego dzieła, biskupa Joanna (Iwana) Snyczowa (1927-1995), późniejszego – od roku 1990 – metropolity Sankt Petersburga i Ładogi, który jeszcze w 1965 r. został biskupem syzrańskim i wikariuszem eparchii kujbyszewskiej, na czele której stał w latach 1960-1965 właśnie Manuel Lemieszewski.

Opracowanie *Русские православные иерархи периода с 1893-1965 гг.* powstało zatem jako pierwsze i także w pierwszej kolejności doczekało się opublikowania – w postaci sześciu tomów, na jakie podzielił je (już w owej pierwotnej wersji z roku 1958, zatytułowanej *Каталог русских православных архиереев периода с 1897 по 1957 гг.*) sam metropolita M. Lemieszewski. Część druga (choć chronologicznie pierwsza), opatrzona tytułem *Русские православные иерархи 992–1892*, w warstwie faktografii, jaką dostarcza zainteresowanym, prezentuje się skromniej aniżeli poprzednia, podobnie jak więcej czyhało tu na autora pułapek w warstwie interpretacji dostępnego materiału źródłowego oraz dawniejszej literatury. Nie potrzeba też dodawać, że sięgający po owo dzieło historyk Kościoła w Polsce nie we wszystkim będzie podzielał opinie wyrażone przez M. Lemieszewskiego na temat postaw hierarchów prawosławnych z okresu tzw. wielkiej smuty, czy tym bardziej z jego oceną drogi życiowej XIX-wiecznych biskupów greko-katolickich z ziem zaboru rosyjskiego, którzy zerwali łączność z Rzymem i przeszli na prawosławie (B. Łużyński, J. Siemaszko, A. Zubko, poniekąd też M. Popiel). Być może ta również optyka zaważyła na fakcie, że na kartach omawianego korpusu pominięty został XV-wieczny metropolita kijowski Izydor Grek, protagonista zawartej na Soborze Florenckim unii Kościołów Wschodniego i Zachodniego, kreowany kardynałem przez papieża Eugeniusza IV, a przez następcę tegoż ustanowiony patriarchą konstantynopolitańskim, za swego pobytu w stolicy ówczesnego Wielkiego Księstwa Moskiewskiego uwięziony i przez zgromadzenie tamtejszych biskupów deponowany z urzędu, zaś w późniejszej historiografii rosyjskiej obdarzony niechlubnym mianem «apostaty». Tego rodzaju uwarunkowania należy mieć stale na uwadze przy lekturze życiorysów pomieszczonych w publikacji *Русские православные иерархи 992-1892*, która ze względu na po większej części narracyjny charakter odnośnych biogramów nadarzała

sposobność do wyrażania przez jej autora rozmaitych opinii i sądów, które nie zawsze przyczyniają temu dziełu waloru naukowego.

Z inną sytuacją mamy do czynienia w przypadku drugiej spośród prezentowanych w niniejszym tekście recenzyjnym edycji, odnoszącej się wszakże do tej samej problematyki, mianowicie *История иерархии Русской Православной Церкви*, której sam podtytuł (*Комментированные списки иерархов по епископским кафедрам с 862 г.*) wskazuje, że chodzi o opracowanie bardziej z zakresu chronologii dziejowej, aniżeli biografistyki (prozopografii). Także to dzieło, choć datą wydania stosunkowo świeże, ma swoją «prehistorię», jako że pracę nad nim rozpoczął jeszcze w latach 1969-1971 Michaił Gubonin, jednakże poczynania te przerwała przedwczesna śmierć owego historyka rosyjskiej Cerkwi prawosławnej (w dniu 9 X 1971 r.). Powrócono do nich w latach 2004-2006, przy czym teraz odnośne wyzwanie podjął już zespół autorów, a nie pojedynczy badacz, w stosunkowo w krótkim czasie doprowadzając odnośny zamysł do zamierzonego finału. Ów końcowy rezultat przybrał postać okazałego tomu formatu zbliżonego do A4, liczącego w druku przeszło dziewięćset stron – przy stosunkowo niedużej czcionce, znikomej interlinii oraz niepokąźnych marginesach, co pozwala nawet osobie niemającej przed oczyma tego dzieła domyśleć się, iż chodzi o pozycję imponujących rozmiarów. O ile w prezentowanym wyżej korpusie M. Lemieszewskiego zebrany przezeń (i przez współpracowników) materiał uporządkowany został według postaci hierarchów (w układzie alfabetycznym), o tyle w przypadku edycji *История иерархии Русской Православной Церкви* zastosowano «klucz» nie osobowy, lecz geograficzny, w związku z czym interesujących kogoś danych należy poszukiwać podług biskupstw (eparchii). I tu obowiązuje porządek alfabetyczny – co nie jest wcale oczywiste, bowiem można było zastosować równie dobrze układ chronologiczny i uszeregować diecezje według daty ich zaistnienia, zwłaszcza że dołączony na końcu tomu – w postaci zatkniętej luzem rozkładanej karty (o rozmiarach ok. 75×55 cm) – schemat (*Схема развития епархиального устройства Русской Православной Церкви от основания древних епархий на её современной канонической территории по настоящее время*) ukazuje właśnie rzeczony wymiar rozwoju w ciągu stuleci struktur terytorialnej organizacji (na szczeblu eparchialnym) rosyjskiej Cerkwi prawosławnej (szkoda, iż nie został dopełniony stosownymi mapami, których bynajmniej nie trzeba było opracowywać od podstaw, jako że takowe – dotyczące pełnego spektrum dziejowego, od IX w. aż po sam koniec XX w. – widnieją chociażby w wyżej wspomnianej edycji jubileuszowej *Православная энциклопедия: Русская Православная Церковь* z roku 2000)⁹. W odniesieniu do obu prezentowanych kompendiów zatroszczono

⁹ Zob. m.in.: Д. Блажейовский, *Иерархия Київської Церкви (861–1996)*, Львів 1996, passim [toż we wcześniejszym wydaniu anglojęzycznym: D. Blażejowskyj, *Hierarchy of the Kyivan Church (861–1990)*, Roma 1990]. Także: K. Chodyncki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370–1632*, Warszawa 1934; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001; tenże, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003; L. Ćwikła, *Polityka władz państwowych wobec Kościoła prawosławnego i ludności prawosławnej w Królestwie Polskim, Wielkim Księstwie Litewskim oraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1344-1795*, Lublin 2006; A. Gil, I. Skoczylas, *Kościół Wschodnie w państwie*

się jednakowoż o to, aby możliwe było poruszanie się po zawartym tam materiale zarówno podług klucza osobowego, jak i geograficznego, przy czym to, co w korpusie M. Lemieszewskiego stanowi zasadniczą treść, w dziele *История иерархии Русской Православной Церкви* pomieszczone zostało (w stosownym skróceniu) w formie aneksowej – i *vice versa*. Mianowicie w tomie trzecim dzieła *Русские православные иерархи 992-1892* zawarty jest na s. 289-484 obszerny aneks zatytułowany *Сводная таблица епархий Русской Православной Церкви. Алфавитный список епископий*, którego celem było ukazanie właśnie obsady poszczególnych stolic biskupich w postaci chronologicznie ujętych spisów ich pasterzy, gdy z kolei w prezentowanej obecnie edycji z roku 2006 przeszło jedną czwartą jej objętości zajmuje aneks zatytułowany *Персоналия иерархов Русской Православной Церкви от ее основания по настоящее время* (s. 571-814), gdzie jednakowoż ograniczono się do wskazania, w których eparchiach dany hierarcha pełnił pasterską posługę, natomiast pominięto tego rodzaju fundamentalne informacje, jak chociażby lata życia. Po aneksie tym w dziele *История иерархии Русской Православной Церкви* widnieją nadto jeszcze *Приложения* o dość zróżnicowanym charakterze, pośród których jest zarówno omówienie dotychczasowego stanu badań nad problematyką hierarchii rosyjskiej Cerkwi prawosławnej (s. 817-828) tudzież przyczynek na temat dyskusyjnych kwestii, związanych z początkami organizacji diecezjalnej Kościoła Wschodniego na Rusi (s. 841-854), jak również źródłowego charakteru świadectwa z XX w., odnoszące się do realiów funkcjonowania rzeczzonej wspólnoty eklezjalnej w Rosji Sowieckiej (s. 861 nn).

Oba zaprezentowane wyżej, wydane w niewielkim odstępie czasu opracowania, mimo wszelkich zastrzeżeń, jakie pod adresem jednej czy drugiej z tych publikacji można zgłaszać, stanowią cenne «narzędzie warsztatowe» dla historyka Kościoła kierującego swą uwagę ku terytoriom pozostającym w różnego rodzaju związkach dziejowych z państwowością rosyjską oraz w ogólności ku tym krajom, gdzie obecne są lub były struktury tamtejszej Cerkwi prawosławnej. Nie trzeba zaś dodawać, że dotyczy to również Polski, a tym bardziej ziem wchodzących niegdyś w skład Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w znacznym procencie zamieszkanym przez wyznawców prawosławia, dla których Moskwa stanowiła niejako naturalnego «obrońcę» przed traktowanym w najlepszym razie z nieprzezwyčajną nieufnością – jeśli nie wprost z wrogością – Kościołem katolickim. Ich walka w pierwszych dekadach po zaistnieniu unii brzeskiej o prawo do posiadania własnej hierarchii, zwanej w ówczesnym piśmiennictwie polemicznym dyzunicką, zakończona sukcesem, unaoczniała bardziej jeszcze, jak wielką wagę przywiązywano również w tej wspólnotie eklezjalnej do posiadania episkopatu, z którego z łatwością zrezygnowały wiodące denominacje protestanckie, nie

polско-litewskim w procesie przemian i adaptacji. Metropolia kijowska w latach 1458-1795, Lublin-Lwów 2014. Nadto: *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, pod red. L. Adamczuka i A. Mironowicza, Warszawa 1994; A. Mironowicz, *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*, Białystok 1997; tenże, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005; *Autokefalia Kościoła prawosławnego w Polsce*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuka i P. Chomika, Białystok 2006

zważając zbyttno na zagadnienie sukcesji apostołskiej¹⁰. Mimo tedy rozlicznych innych płaszczyzn nieporozumień (czy wręcz sporów), w tym akurat punkcie, skądinąd pierwszorzędnej wagi, katolicy i prawosławni prezentują zbliżone (jeśli nie wprost zbieżne) spojrzenie, co znajduje również wyraz w dokumentowaniu porządku następstwa na poszczególnych stolicach biskupich, stanowiącego jeden z wymiarów rzeczony sukcesji¹¹. Tymczasem w naszym rodzimym piśmiennictwie historycznym *de facto* brak publikacji stanowiącej odpowiednik dzieła *История иерархии Русской Православной Церкви*¹², podobnie jak próżno szukać tego rodzaju wielotomowego leksykonu bio-bibliograficznego polskiego episkopatu, analogicznego względem zaprezentowanego powyżej opracowania *Русские православные иерархи* M. Lemieszewskiego¹³. Wypada wyrazić nadzieję, iż jubileusz 1050-lecia chrztu Polski nadarzy dogodną po temu sposobność, aby tego rodzaju kompendium prozopograficzne, obejmujące rodzimą hierarchię kościelną z lat 965–2015, zaistniało drukiem, stanowiąc użyteczną pomoc dla kolejnych generacji badaczy przeszłości – przede wszystkim dla historyków Kościoła.

* * *

Autokefalia Kościoła prawosławnego w Polsce, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuka i P. Chomika, Białystok 2006

Блажейовский Д., *Иерархия Київської Церкви (861-1996)*, Львів 1996

Błażejowski D., *Hierarchy of the Kyivan Church (861-1990)*, Romae 1990]

Chodynicki K., *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370-1632*, Warszawa 1934

Ćwikła L., *Polityka władz państwowych wobec Kościoła prawosławnego i ludności prawosławnej w Królestwie Polskim, Wielkim Księstwie Litewskim oraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1344-1795*, Lublin 2006

Дурного Н.Н., *Иерархи всероссийской Церкви от начала христианства в России до настоящего времени*, cz. 1-3, Москва 1892-1898 [reprint: Москва 2013]

Gil A., Skoczylas I., *Kościoty Wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji. Metropolia kijowska w latach 1458-1795*, Lublin-Lwów 2014

¹⁰ Por.: W. Hryniewicz, *Sukcesja apostołska w świetle współczesnej teologii prawosławnej*, „Collectanea Theologica” 44 (1974) z. 1, s. 25-42; R. Porada, *Sukcesja apostołska w dialogu rzymskokatolicko-prawosławnym*, w: *Instaurare omnia in Christo. O zbawieniu, teologii, dialogu i nadziei*, pod red. P. Kantyki, Lublin 2006, s. 415-426.

¹¹ Zob. poprzedni przypis.

¹² Mało udaną próbę zapełnienia tej luki historiograficznej stanowiła przygotowana bez dostatecznych po temu kompetencji edycja *Organizacja Kościoła rzymskokatolickiego na ziemiach polskich od X do XXI wieku. Informatorium historyczne* W. Jakubowskiego i M. Solarczyka (Warszawa-Olsztyn 2011). Bez porównania wyższy poziom prezentuje anekswego charakteru opracowanie, dopełniające większych rozmiarów syntezy, zatytułowane *Katalog arcybiskupów i biskupów rezydencyjnych metropolii i diecezji polskich obrządku rzymskokatolickiego do czasów współczesnych* w opracowaniu K. Doli (w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2 – 1764-1945, cz. 2 – 1918-1945, Poznań-Warszawa 1979, s. 255-303).

¹³ Skromną namiastkę tego rodzaju opracowania stanowi obarczona bardzo dużą ilością błędów w warstwie faktograficznej praca P. Niteckiego *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny* (Warszawa 2000²).

- Грыгаровіч І.І., *Беларуская іерархія*, Мінск 1992
- Hryniewicz W., *Sukcesja apostolska w świetle współczesnej teologii prawosławnej*, „Collectanea Theologica”, 44 (1974) z. 1, s. 25-42
- Kościół Wschodnie*, pod red. J. Drabiny (*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religiologica*, z. 32), Kraków 1999
- Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, pod red. L. Adamczuka i A. Mironowicza, Warszawa 1994
- Koza S.J., *Patock Coelestin OESA*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 15, Lublin 2011, kol. 35–36
- Lemeševskij M., *Lexikon russischer Erneuerer-Hierarchen*, ins Deutsche übersetzt und herausgegeben von C. Patock (*Das ostliche Christentum. Neue Folge*, Bd. 49), Würzburg 2000
- Лемешевский М., *Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 годы* • M. Lemeševskij, *Die russischen orthodoxen Bischöfe von 1893-1965*, ergänzt von C. Patock, t. 1-6 (*Oikonomia. Quellen und Studien zur orthodoxen Theologie*, Bd. VIII, XVI, XX, XXIII, XXIV, XXVI), Erlangen 1979–1989
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003
- Mironowicz A., *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*, Białystok 1997
- Porada R., *Sukcesja apostolska w dialogu rzymskokatolicko-prawosławnym*, w: *Instaurare omnia in Christo. O zbawieniu, teologii, dialogu i nadziei*, pod red. P. Kantyki, Lublin 2006, s. 415-426
- Православная энциклопедия: Русская Православная Церковь*, оргас. zbior., Moskwa 2000
- Prokop K.R., *Lemieszewski Manuіл*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 739
- Строев П., *Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской Церкви*, Санкт-Петербург 1877 [reprint: Moskwa 2007]